

STATUTUL VICTIMEI ÎN VIZIUNEA JUSTIȚIEI PENALE INTERNAȚIONALE ȘI CELOR NAȚIONALE: ASPECT COMPARAT (PARTEA I)

Vitalie GAMURARI, doctor în drept, conferențiar universitar (ORCID: 0000-0003-3634-8554)

Ionuț-Gabriel DULCINATU, doctorand (ORCID: 0000-0001-6154-7796)

THE STATUS OF THE VICTIM IN THE VISION OF INTERNATIONAL CRIMINAL JUSTICE AND NATIONAL CRIMINAL JUSTICE: A COMPARATIVE STUDY (PART I)

The evolution of the process of recognizing the victim as an important subject for national and international criminal justice has been and is a long one. The reciprocal influence of national and international law has also left its mark on the determination of the place and role of the victim in criminal proceedings. However, the international recognition of the concept of „victimology“ is nothing more than a confirmation that, under the influence of international law and national legal systems, the victim is gradually becoming increasingly important, thus promoting the concept of equity in the context of criminal proceeding, both national and international.

Keywords: *victim, international criminal justice, international crimes, Roman-Germanic law, common law, universal competence.*

Evoluția procesului de recunoaștere a victimei ca subiect important pentru justițiile penale naționale și internaționale a fost și este unul de durată. Influența reciprocă a dreptului național și a dreptului internațional și-a lăsat amprenta și asupra determinării locului și rolului victimei în cadrul procesului penal. Or, recunoașterea la nivel internațional a conceptului „victimologie“, nu este altceva decât o confirmare a faptului că sub influența dreptului internațional și sistemele naționale de drept acordă treptat o importanță crescândă victimei, astfel promovând conceptul echității în contextul proceselor penale, atât naționale, cât și internaționale.

Cuvinte-cheie: *victimă, justiție penală internațională, crime internaționale, drept romano-germanic, common law, competență universală.*

Introducere

Istoria reală ne permite să constatăm unele lucruri neplăcute. Victimele atrocităților erau de fiecare dată supuse unor suferințe dure, fără a avea vreodată posibilitatea să acceadă la un adevăr judiciar, la recunoașterea faptelor și la condamnarea autorilor faptelor, celor ce le-au provocat suferințe grave. Practic de fiecare dată, aceste victime nu păreau a fi altceva decât careva umbre — fără fețe, fără voci, fără lumină — condamnate la indignare în liniște sau la transformarea frustrației sale într-o dorință de răzbunare sălbatică care poate ușor duce umanitatea într-un lanț crud de ură continue.

Secolul XX prin ororile comise a provocat mai degrabă o abordare cinică față de masacre, o căutare de justiție, care poate astfel fi calificată revoluționară în vede-

rea disprețului al istoriei pentru tratamentul judiciar al ororilor. De la Nuernberg la Haga, o largă mișcare împotriva impunității s-a dezvoltat până la crearea primei jurisdicții penale internaționale cu caracter permanent. Fără a neglija profundele obstacole care sunt prezente chiar și după instituirea Curții Penale Internaționale (CPI) — o instituție încă supusă unor abordări, cei drept tot mai puține, cel puțin în întrebări referitor la legitimitatea sa, marcate prin greutatea politicului asupra judiciarului — ne putem permite doar să menționăm obiectivul nobil al acestei jurisdicții, acela al pariului de descurajare într-o lume de pradă. În această lume, care spre apariția unei comunități internaționale efective, este necesar ca victimele de război să fie recunoscute în prim plan ca prioritate în fața CPI.

Trebuie să recunoaștem că ultimele decenii confirmă faptul schimbării atitudinii față de victime. Astfel, asistăm la substituirea dominației impunității prin dominația justiției, constatând totodată, în cadrul ultimei, trecerea de la justiție retributivă axată pe condamnarea acuzatului, la o justiție restaurativă, care pune victima în centrul acțiunii judiciare. În orice caz, tot mai multe voci sunt auzite astăzi, care afirmă că nu poate exista pace fără justiție, dar nici justiție fără recunoașterea interesului victimei.

De la victimă în viziunea venirii unei justiții penale internaționale în „spiritul“ de Roma

Istoria conflictelor armate demonstrează o creștere constantă a numărului victimelor, în special în rândul populației civile. În secolul XX, caracterul conflictelor s-a schimbat după natura sa, civilii s-au pomenit în situația în care sunt mai afectați în comparație cu combatanții, astfel problematica destinului victimelor devenise și mai actuală. Studiile efectuate de Comitetul Internațional al Crucii Roșii demonstrează clar evoluția negativă a procentajului victimelor în rândul populației civile. Așa, de exemplu, în războiul franco-prusac (1870—1871) procentul victimelor din rândul populației civile a constituit 2 %; în Primul Război Mondial (1914—1918) — 24 %; în al Doilea Război Mondial (1939—1945) — 48 %. Odată cu adoptarea Cartei ONU în 1945, prin care războiul a fost declarat în afara legii, aplicarea forței fiind stric reglementată de acest Document, a apărut speranța că Omenirea nu se va mai confrunta cu astfel de flagel. Or, conflictele armate au continuat, majoritatea fiind non-internaționale, ce s-au caracterizat prin violențe, victime ale căror era în special populația civilă. Astfel, în anii 70 ai secolului XX, procentajul victimelor printre populația civilă a ajuns până la 70 % (Coreea, Vietnam). Ce să mai spunem la acest subiect în raport cu conflictele din anii 90 ai secolului XX din fosta Iugoslavie sau Rwanda? Un alt argument, un alt exemplu și mai dur sunt conflictele armate declanșate la începutul secolului XXI — Afganistan, Irak, Siria, Libia!!! Cu regret, trebuie să acceptăm realitatea — procentajul victimelor în rândul populației civile, cu siguranță depășește 80%!!! Apare întrebarea firească — cine este mai protejat în timp de conflict armat — combatantul, care este participant direct la operațiunile militare sau populația civilă, care nu participă la acțiuni armate și este protejată de

Convenția IV de la Geneva din 1949? Cred că cifrele prezentate oferă un răspuns expres?!

Un moment plauzibil. Delegațiile naționale prezente la Roma între 14 iunie și 17 iulie 1998 pentru a negocia Statutul de la Roma ce crea Curtea Penală Internațională, în mod frecvent s-au expus inclusiv în lumina abordării intereselor victimelor civile la începutul discursurilor sale.¹ Totodată, consecințele au fost de durată și progresive la nivel de texte protectoare mai degrabă decât în raport cu primele procese internaționale. Anii 60 ai secolului XX și experiența tribunalelor *ad hoc* pentru fosta Iugoslavie și Rwanda au constituit un prim viraj înainte de venirea „spiritului de Roma“. Astfel, dacă unele victime au putut beneficia de procese ale celor ce i-au torturat, Curtea Penală Internațională are ambiția de a le asocia pe deplin tuturor procedurilor contra autorului unei crime recunoscute de Statutul de la Roma.

Proiectul Moynier privind jurisdicția penală internațională marca în 1872 prima voință de a lua în considerație victima — articolul 7 § 1 al acestui text prevede posibilitatea de acordare a unei despăgubiri victimelor de război.² În orice caz, primii pași ai justiției penale internaționale mai departe au fost marcați prin prioritatea acordată stabilirii culpabilității acuzatului, fără nici un respect în raport cu victimele sale. În cadrul primului proces internațional de la Nuernberg, procurorii britanici și americani nu au invitat pentru a da mărturii nici o victimă a regimului nazist. În afară de asta, primele tratate în materie de drept internațional umanitar, în special cele 4 Convenții de la Geneva din 1949, protejează victimele crimelor internaționale, însă nu stipulează nici un drept care ar permite o acțiune judiciară, nici o posibilitate de a interveni în cadrul unui proces, precum nici drept la despăgubire.³ Începând cu anii 60 ai secolului XX victimelor le-a fost recunoscut un rol activ în examinarea infracțiunilor comise față de ele. Texte universale sau convenții regionale au consacrat în mod progresiv anumite drepturi ale victimelor. A se vedea: articolele 2 și 9 ale Pactului Internațional privind Drepturile Civile și Politice (1966), care dezvoltă articolul 8 al Declarației Universale a Drepturilor Omului (1948). În egală măsură, a se vedea: Convenția Europeană a Drepturilor Omului (1950) sau articolele 3 și 14 ale Convenției contra torturii (1948). Aceste texte recunosc dreptul la plângere sau despăgubire pentru victime, drepturile

- 1 United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court. Rome, 15 June — 17 July 1998. Official Records. Summary records of the plenary meetings and of the meetings of the Committee of the Whole. A/CONF.183/SR [on-line] https://legal.un.org/icc/rome/proceedings/E/Rome%20Proceedings_v2_e.pdf (consultat la 15.02.2021).
- 2 Moynier Gustave. Note sur la création d'une institution judiciaire internationale propre à prévenir et a réprimer les infractions à la Convention de Genève. In : Bulletin internationale des sociétés de secours aux militaires. Nr. 11, 1872, p. 122, Article 7 [on-line] <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S1816967800044310a.pdf> (consultat la 15.02.2021).
- 3 Walley Luc. Victimes et témoins de crimes internationaux : du droit à une protection au droit à la parole. In : Revue internationale de la Croix-Rouge. Vol. 84, nr. 845, mars 2002, pp. 51-77 [on-line] https://www.icrc.org/fr/doc/assets/files/other/irrc_845_001_walley.pdf (consultat la 15.02.2021).

fundamentale ale cărora au fost încălcate. O mișcare ce întrunește un număr suficient de intelectuali și ONG, sub influența doctrinei penale a „apărării sociale“, militau pentru o astfel de evoluție. Victimologia umanitară se afirmă astfel ca o disciplină în vogă.⁴ În final, o recunoscută majoră a drepturilor victimelor a intervenit odată cu adoptarea Declarației privind principiile fundamentale ale justiției relativ la victimele criminalității și victimelor abuzului de putere din 1985.⁵

Referitor la ambițiile textelor pertinente, putem menționa statutele tribunalelor *ad hoc* pentru fosta Iugoslavie (TPII) și Rwanda (TPIR), care au avansat un pic. Totuși, locul rezumat victimei de către aceste jurisdicții penale internaționale după Nuernberg, în opinia experților, nu corespund speranțelor.⁶ În cadrul statutelor, o singură dispoziție intitulată „Protecția victimelor și a martorilor“, tratează din viziunea victimei, retrimițând doar la Regulamentul de procedură și de probe (articolele 22 și 21 ale Statutelor TPII și TPIR). Acestea nu autorizează participarea directă la faza judiciară. În cazul în care Procurorul reprezintă în mod oficial victimele, voința de a urgenta procesul este uneori contradictorie cu interesele acestora. Victimele nu mai pot solicita reparație sau despăgubire pentru suferințele îndurate. Or, regula 106 a Regulamentului de procedură și de probe a TPII face referință la jurisdicțiile naționale. Singurele dispoziții protectoare sunt relativ la mărturie în fața celor două tribunale. În acest sens, o Secție privind ajutorul victimelor și martorilor fusese pusă în aplicare pentru a garanta securitatea martorilor și pentru a propune un ajutor atât logistic, cât și psihologic.

O astfel de absență a dispozițiilor mai favorabile victimelor se explică prin dorința de a acționa repede și de a se focaliza astfel asupra pedepsei culpabililor, așa ca mulți erau de acei care au denunțat participarea marilor puteri față de purificarea etnică în fosta Iugoslavie și față de genocidul din Rwanda. Victimele au fost astfel ținute nu ca un obiectiv major al represiei, ci ca un mijloc de stabilire a culpabilității acuzațiilor, parchetul dispunând de mai puține probe ca precedentul, cel de la Nuernberg.

Abordarea conceptului victimei în common law și dreptul romano-germanic

Poziția victimei în cadrul sistemului judiciar penal variază de o manieră semnificativă în dependență de state și depinde în special de sistemul adoptat de state, fie este vorba despre *common law*, fie romano-germanic. Pentru consolidare, pentru

4 Audet Jean, Katz Jean-François. Précis de victimologie générale. 2-eme édition. Paris : Dunod. 2006, p. 173.

5 Rezoluția 40-34 adoptată de Adunarea Generală a ONU în baza raportului Comisiei Trei (A/40/881) din 29 noiembrie 1985 „Déclaration des principes fondamentaux de justice relatifs aux victimes de la criminalité et aux victimes d’abus de pouvoir« [on-line] https://www.un.org/french/documents/view_doc.asp?symbol=A/RES/40/34&Lang=F (consultat la 15.02.2021).

6 Ascencio Hervé, Decaux Emmanuel, Pellet Alain. Droit international pénal. Paris : Pedone. 2000, pp. 779-784.

statele din sistemul *common law*, se enumeră Marea Britanie, SUA, Australia, Canada, India, Israel, Pakistan, Filipinele, Malaiezia etc., pe de altă parte, sistemul romano-germanic se extinde în mare parte în Europa continentală, în America Latină, dar și în unele state din Africa și Asia — Republica Democrată Congo, Liban, Senegal, Siria etc.

În sistemul *common law*, rolul victimelor este în general cantonat cu cel al martorului. O participare activă a victimei este în principiu considerată incompatibilă cu principiile fundamentale ale justiției penale, astfel o rezistență feroce a fost opusă ideii de a acorda victimelor un rol mai semnificativ. Una din principalele preocupări exprimate de cei ce fac parte din sistemul *common law*, în ceea ce ține de participarea victimelor la procedurile penale, este că adăugarea unei terțe părți ar putea perturba echilibrul procesului penal, care constă în mod tradițional într-o confruntare între acuzare și apărare și că el ar tergiversa considerabil procedura, punând astfel în pericol dreptului acuzatului la un proces echitabil.

Și invers, sistemul romano-germanic permite în general victimelor să aibă un rol activ și central în cadrul procedurii penale, permițându-le să participe și să solicite reparații.⁷

Pornirea proceselor penale

În sistemul penal *common law* infracțiunile sunt considerate ca fiind comise împotriva statului, astfel doar statul este acel care asigură urmărirea. Rolul victimelor se limitează în general la furnizarea informațiilor sau la prezentarea probelor. Unele state, aplicând sistemul *common law*, oferă în orice caz posibilitatea pentru victime de a angaja urmăriri private. Totodată, victima suportă prețul anchetei, inclusiv efectele în caz de eșec, ceea ce face ca această opțiune să nu fie des aplicată.

Numeroase sisteme de drept romano-germanic recunosc dreptul victimei de a angaja o procedură penală, fiind constituită ca „parte civilă“ victimele pot astfel obliga autoritățile să pornească o anchetă. În Franța, de exemplu, în cazul în care victima apare ca parte civilă și judecătorul hotărăște că cazul trebuie examinat, procurorul are obligația să pornească urmărirea. Or, cheltuielile de procedură ar trebui să fie asumate de către stat.

Participare și reparație

În sistemul *common law* victimele nu au un statut juridic formal, ele fiind considerate ca parte a procedurii. Participarea victimelor, astfel, este limitată la nivel de martor, fie la solicitarea procurorului, fie a apărării. Această situație limitează posibilitățile pentru victime de a-și cunoaște trecutul, participarea sa și în general

7 Brienen M.E.I. and E.H. Hoegen. Victims of Crime in 22 European Criminal Justice Systems: The implementation of Recommendation (85) 11 of the Council of Europe on the Position of the Victim in the Framework of Criminal Law and Procedure [on-line] https://repository.tudelft.nl/assets/uuid:fbf9f43b-4778-41a5-8cd9-e9e5a863295a/ewb-2989-volledige-tekstdl-1_tcm28-75458.pdf (consultat la 15.02.2021).

restrânge prin intermediul părților și a înconjurărilor în timpul procesului, limitându-le la nivel de chestiuni de întrebări și contra-întrebări din partea acuzării și apărării.

În unele jurisdicții de *common law*, o formă limitată de participare a victimelor a fost admisă, solicitând de exemplu, victimelor să facă „declarații de impact“, ce conțin precizări asupra efectelor pe care crimele le-ar fi putut avea asupra lor.⁸ Aceste declarații sunt luate în calcul de judecător la momentul stabilirii sancțiunii. Alte reforme au permis recunoașterea drepturilor pentru victime în cadrul procedurii penale, în special dreptul de a fi prevenit și de a fi informat despre mersul procedurii. De exemplu, în Anglia și în Țara Galilor, *Code of Practice for Victims of Crime* din 2005, enumeră „serviciile“ de care victimele ar putea beneficia din partea justiției penale și recunoaște, între timp, dreptul victimei de a fi informată despre o eventuală decizie a poliției de a nu porni o anchetă (articolul 5.2), prezența serviciilor de susținere (articolul 5.3), dreptul de a fi notificat într-o situație specifică a mersului anchetei (articolul 5.9 — 5.12), de orice arest (articolul 5.14 — 5.17), precum și dreptul de a fi informat despre evoluția cazurilor în fața instanțelor judiciare (articolul 5.18 — 5.35 și secțiunile 7-8). Codul prevede, printre altele, dispoziții specifice pentru victimele vulnerabile și intimidată (secțiunea 4). Codul se aplică doar victimelor directe ale comportamentelor criminale și prevede expres că dispozițiile sale nu se aplică terților sau victimelor indirecte, cum ar fi martorii crimelor violente (articolul 3.2). În Irlanda, *Charter for Victims of Crime* din 1999, conține dispoziții ce vizează informarea victimelor despre plângerile acestora, despre evoluția și concluzia procedurii penale.

În sistemele *common law*, victimele nu pot în general obține reparații prin intermediul unei părținiri în cadrul unei proceduri penale. În unele circumstanțe, judecătorul poate între timp, decide ca urmare a unei condamnări al unui acuzat, să acorde victimei o despăgubire. Dar, în general, pentru a obține reparație, victimele trebuie să pornească o procedură inițială separată, la civil, preluând astfel riscul achitării cheltuielilor judiciare. Aceasta devine în special problematic, deoarece, conform cazului, infractorul nu are mijloace pentru a achita sumele fixate pentru a fi transferate. Între timp, numeroase jurisdicții *common law* au stabilit scheme de compensații statutare pentru le a acorda reparații victimelor.⁹

Sistemul romano-germanic acordă în general victimelor un rol mai substanțial în cadrul procedurii. Victimele sunt autorizate la diverse niveluri de a fi parte la procedură, în calitate de parte civilă, solicitând reparație. Ele au în general dreptul de a solicita autorităților să pornească unele investigații; de a proceda la examinarea documentelor juridice; de a interoga martorii și experții în contextul în care aceas-

8 De exemplu, în Irlanda: Criminal Justice Act din 27.07.1993 (6/1993), secțiunea 5 [on-line] <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/34648/100807/F513890483/GBR34648.pdf> (consultat la 15.02.2021).

9 A se vedea: Anglia și Țara Galilor conform *Criminal Injuries Compensation Act* din 8 noiembrie 1995 [on-line] https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/717221/criminal-injuries-compensation-scheme-1996-eng.pdf (consultat la 15.02.2021).

ta ar fi pertinent în raport cu solicitarea reparațiilor; de a face apel la deciziile ce afectează interesele civile ale acestora. În numeroase jurisdicții romano-germanice, inclusiv în Franța, Germania, Țările Scandinave, victima poate alege să fie reprezentată de cineva. În unele circumstanțe, în cazul în care victima nu are mijloace, reprezentantul legal poate fi remunerat de stat.

În Franța, conform Codului francez de procedură penală, articolele 2-9, părți, alte decât nemijlocit victima, cum ar fi ONG-le, pot, în egală măsură, ia parte la proces în calitate de parte civilă. Odată admisă să participe, partea civilă, conform sistemului francez, are dreptul să fie informată despre probele acumulate și are aceleași drepturi ca și acuzatul de a fi informat despre evoluția cazului. Printre alte drepturi care sunt acordate, distingem dreptul de a dresa Curții întrebări referitor la faptele cazului și a face comentarii asupra procesului judiciar adecvat.

Capacitatea pentru victime, iar în unele cazuri pentru ONG-i de a invoca o procedură penală și/sau civilă, influențează în mod direct accesul victimelor la justiție, în special în cazurile fondate pe principiul competenței universale (*va urma*).